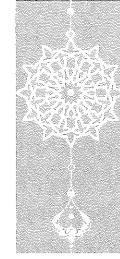

Cami Yazıları, DİB. yayınları
Antora 2012

Cami mûsikîsi, ibadete yönelik, dünyevî zevk ve anlayışlardan uzak, daha çok uhrevî olması sebebiyle tavır ve üslûp açısından daha ağırbaşlı ve rûhânî bir karakter arz eder.

CAMI MÛSİKİSİ

Prof. Dr. Ahmet Hakkı TURABİ*

İbadetler, ancak topluca yapıldığında gerçek lezzet ve maneviyata ulaşılır. İşte bu lezzeti ve manevi havayı artıran en önemli unsur da musikidir. Hz. Mevlâna "musikinin ancak Allah âşıkları için ruhun gıdası olabileceğini" belirtmiş ve bu durumu "zira musikide gerçek sevgiliye kavuşma ümidi mevcuttur" şeklinde ifade etmiştir. İnsanlık tarihi kadar eski olan ses sanatı, yani musiki; hak-batıl, semâvî-gayri semâvî, büyük-küçük vb. tüm inanç sistemlerinde, bunların ibadetlerinde ve mabetlerinde en önemli unsur ve araç olarak kullanılmıştır.

Din Musikisi, Hz. Peygamber (s.a.s) uygulamalarını esas alarak, bilhassa camilerde yapılan toplu ibadetlerde müminlerin zevk, huzur ve maneviyatını artırmak amacıyla "güzel ses" demek olan musikiyi en güzel şekilde uygulamışlardır. Bundan dolayı dînî mûsikîmiz, mekân açısından Cami Mûsikîsi ve Tekke Mûsikîsi olarak ikiye ayrılmaktadır.

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Cami mûsikîsi tamamen klâsiktir (kadîm, eski) ve enstrüman ile icrâ edilmaz. Cenâb-ı Peygamber Efendimizin mûsikîye büyük ehemmiyet vererek Kur'ân-ı Kerîm'in güzel sesle ve bir üslûp dâhilinde okunmasını tavsiye etmesi, tecvîd ve kırâat ilimlerini meydana getirmiş, Hz. Bilal-i Habeşî (r.a.)'nin okuduğu ezanları tahsin buyurmaları da cami mûsikîsinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Camiden ve tekkeden yetişen mûsikîşinasların ekseriyetini Kur'ân hafızları oluşturmaktadır. Başta Kur'ân ve ezan olmak üzere cami mûsikîsi formlarının layığıyla icrâ edilebilmesi için mutlaka mûsikî bilgisi, ses ve kulak terbiyesi gerekmektedir. Türk mûsikîsinin hemen tüm makamlarının uygulanabildiği cami mûsikîsinde acem, acemaşîrân, bayâtî, bestenigâr, eviç, hicaz, hüseyinî, hüzzâm, irak, rast, sabâ, segâh, uşşâk vb. makamlar daha çok kullanılmıştır.

Cami mûsikîsi, camide gerek ibadet sırasında gerekse ibadet öncesi ve sonrasında çoğu zaman irticalî (doğaçlama) olarak makamların melodik yapıları uygulanarak ortaya çıkan ses mûsikîsidir. Genellikle namaz etrafında şekillenen fakat bunun haricinde de bazı formları ihtiva eden, daha ziyade Arapça güftelere yer verilen cami mûsikîsinde hâkim olan ruh, zühd, takva, ubûdiyet ve duâdır.

Cami mûsikîsinde enstrüman kullanılmadığından ses, en önemli unsur olarak karşımıza çıkar. Bilhassa imam ve müezzinlerin karşılıklı olarak yapacağı icraların aynı ses tonundan ve aynı makamlardan olması, uyumu ve zevki had safhaya ulaştıracaktır.

Cami mûsikîsi, esas olarak camide cemaatle kılınan namaz ibadeti ile ilgili sözlü bir mûsikîdir. Bu mûsikî, genelde ferdî olarak icra edilmekle birlikte müezzinlik faaliyetleri içerisinde yapılan bazı tesbihât veya mevlid bahirleri arasında okunan tevşih okumaları topluca yapılmaktadır. Bilhassa birkaç müezzini bulunan selâtin camilerde görülen bu uygulamalara "cumhur müezzinliği" ismi verilmiştir. Bu icralarda her ne kadar irticâlî (doğaçlama) uygulama söz konusu ise de, zaman içerisinde bu icralar besteli bir hâle gelmiş ve bestelendiği şekillerde okunmuştur.

Cami mûsikîsi, ibadete yönelik, dünyevî zevk ve anlayışlardan uzak, daha çok uhrevî olması sebebiyle tavır ve üslûp açısından daha ağırbaşlı ve rûhânî bir karakter arz eder. İcra edilen eserlerde kurulan mûsikî cümleleri, mübalâğadan ve renkli mûsikî oyunlarından uzak, mülâyim sesler çerçevesinde ve bir oktav aralığında tekrar edilen uzun sesli nağmelerin tercih edildiği bir üslûba sahiptir.

Bununla birlikte cami mûsikîsi formlarının günümüzde uygulandığı şekline kavuşması zaman içerisinde olmuştur. İslâmiyetin ilk dönemlerinden itibaren tabii bir gelişme içerisinde olan cami mûsikîsi formlarının, elimizdeki bilgilerden hareketle en erken Fâtımîler döneminde oluşmaya başladığı ifade edilebilir. Zira kaynaklarımız bize, XIII. yüzyılın başlarında Muzafferüddin Gökborî'nin (1207) mevlid okuttuğunu bildirmektedir. Cami mûsikîsi, Osmanlı asırlarında ve bilhassa XVIII. yüzyıldan itibaren daha da gelişmiştir. Bu konuda bilhassa Buhûrî-zâde Mustafa İtrî (ö. 1712) ve Hatip Zâkirî Hasan Efendiler (ö. 1623)'in

rolü çok önemli ve büyüktür. Örneğin Ramazan aylarında kılınan teravih namazlarında takip edilen tertibin İtrî'ye ait olduğu ifade edilmektedir.

CÂMÎ MÛSİKÎSİ FORMLARI

Kur'ân-ı Kerîm Kırâati

Kur'ân-ı Kerîm kırâati, her milletin mûsikî zevki çerçevesinde şekillenmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in kendi içerisinde zaten mevcut olan ahenk, yani dâhilî mûsikî ve onun mucize yönü; Kur'ân-ı Kerîm'in varına uygun bir mûsikî ile okunduğunda müminlerin manevi hazzını artıracak, ruhların yücelmesini sağlayacak ve cemaatin ilâhî feyzine sebep olacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm kıraati, okuyucuların müzikal kabiliyetlerini, ses genişliklerini tecrübe edecekleri bir uygulama sahası asla değildir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm kıraati içerisinde çok nağme yapmamak, çokça makam değiştirmemek gerekir. Aksi halde dinleyenlerin okunan âyetlerin anlamlarını düşünmesine fırsat verilmemiş olur. Aynı zamanda fazla nağme yapmak, ruhlara duymak, düşünmek ve haz almak için fırsat verilmemesi demektir. Kur'ân-ı Kerîm kıraatinde amaç, mûsikî yapmak değil, Kur'ân-ı Kerîm'i lâıkiyle okuyabilmektir.

Mihrâbiye

Namazın bitimini müteakiben imam efendinin mihrapta okuduğu aşr-ı şerîfe verilen isimdir. Mihrâbiye olarak, sabah-akşam namazlarında Haşr sûresinin son üç, yatsıdan sonra Bakara sûresinin son iki âyetinin okunması gelenek hâlini almıştır. Diğer na-

mazlardan sonra Kur'ân-ı Kerîm'in herhangi bir yerinden, bilhassa o günün mana ve önemi çerçevesinde anlamlı âyetlerin okunması önemlidir. Mihrâbiye, "mihrâbin hakkı" olarak bilinmektedir.

Ezan

Müekked bir sünnet olan ezan, kelime anlamıyla "bildirmek" demektir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in ezanı özellikle güzel sesli olan Hz. Bilal'e okutması, ezanın usûlünce, sesi de güzel kullanarak okunması gerektiğine bir işaret olarak anlaşılmalıdır. Zamanla ezanın kendine has tavrı içinde vakitlere özel makam tertipleri yapılmış, Dini Mûsikînin ezana uyabilecek bütün makamları kullanılmıştır.

Cami mûsikîsinin en önemli formu olan ezan; müezzin tarafından, çeşitli makamlarda imkân dâhilinde sâde, geçkisiz, zâhidâne bir üslûp içerisinde ve usûlsüz (ritimsiz) okunur. Ezanlar ekseriyetle vakitler çerçevesinde sabah ezanları sabâ, öğle ezanları uşşak, ikinci ezanları rast, akşam ezanları segâh, yatsı ezanları da hicaz makamlarında okunmuştur. Bununla birlikte eviç, ırak, bayâtî, nevâ, dilkeşhâverân, hüzzâm, İsfahan ve hüseyinî makamlarında da okunabilir. Vakitlere göre makamların tercih edilmesinin en büyük sebebi, makamların insan ruhu ve bedeni üzerinde bıraktığı anlamlı tesirlerdir.

Ezanın makama uygulanması konusunu Halil Can hocafendi şöyle anlatır: "Ezan başlarken hangi makam icra edileceği ilk nida edilen; "Allahü ekber, Allahü ekber" ile sanki makamın ilk akord perdesi gösterilir. İkinci defa tekrar edilir: Allahü ekber, Allahü ekber".

Burada müezzin ses genişliğine göre okuduğu makamın zemin nağmelerini icra eder. Bundan sonra teşehhüderde makamın icabı perdeler kullanılır ve makama uygun nağmelerle karar verilir. Bundan sonra "Hayya ale's-salâh"ın birinci okunuşu, ezanın meyânını (tiz sesler) teşkil eder. Burada müezzin, okuduğu makamın meyânına mahsus nağmeler ile ve tekrar "Hayya ale's-salâh"ı nida ile karar eder. Akabinde "Hayye ale'l-felâh" nidası okunur ki bunda müezzin, ikinci bir meyân icra ederek karar verir. Son tekbîr ve tehliller makamın karar sesleriyle okunarak ezan bitirilir. Sabah ezanlarında "Hayya ale'l-felâh"dan sonra "namaz uykudan hayırlıdır" manasına gelen "Es-salâtü hayrun mine'n-nevm" nidâsı ilave olunur."

Ezan bir kişi tarafından okunduğu gibi, iki kişi ile de karşılıklı okunabilir. Buna "çift ezan" denilir. Birinci müezzin "Allâhü Ekber" dedikten sonra diğeri de aynen tekrar eder. Böylelikle birbirlerine perde göstererek geri kalan kısımları okurlar. Çift ezan Emevîler Devri'nde ihdâs edilmiştir.

Kaamet

Kaamet, kâmet veya daha doğru yazım olarak ikâmet, farz namazlara başlamadan önce "kad kâmeti's-salâtü" cümlesinin ilavesiyle okunan ezandır. Ezandan daha süratli, cümleleri uzatmaksızın ve daha az nağmeli okunur. Kaameti, ihlâs-ı şerîflerin okunduğu makamdan icrâ etmek daha uygundur. Kaamet, namazda uygulanacak makamı belirlemesi açısından oldukça önemlidir. Makam uygulaması yönünden ezanla benzerlik arz etmektedir. Yine "hayye ala's-

salâh" cümleleri makamın meyân (miyan, tiz genişleme) bölümüdür.

Salâlar

Arapça'da dua manasına gelen salâ (salât) dinî müsikîde Hz. Muhammed (s.a.s)'e Allah'tan rahmet ve selâm temennî eden, belli bestesiyle okunan çeşitli güftelere verilen genel addır. Sözleri Arapça olan salâlar okundukları yer ve zamana göre sabah salâsı, cenâze salâsı, bayram salâsı, salât-ı ümmiye gibi adlarla anılırlar.

I. Bayram ve Cuma Salâsı

Bayâtî makamında Hatip Zâkirî Hasan Efendi tarafından bestelenen bayram salâsı aynı zamanda Cuma günlerinde de okunur, bu sebeple "bayram ve cuma salâsı" olarak da adlandırılır. Beş bölümden oluşur: "Yâ Mevlâ Allah; Leyse'l-'ıydü limen lebise'l-cedîd; İnneme'l-'ıydü limen hafe mine'l-va'îd; Ve sallî ve sellim alâ es'adi ve eşrafi nûri cemî'l-enbiyâi ve'l-mürselfîn; Ve'l-hamdü lillâhi rabbi'l-'alemîn."

Camilerde şu şekilde okunur: Müezzinler tarafından hep birlikte "Yâ Mevlâ Allah" dendikten sonra bir müezzin "Leyse'l-'ıydü" ile başlayan cümleyi okur, ardından hep birlikte "Yâ Mevlâ!..." kısmı okunurdu. "Ve sallî ve sellim alâ es'adi ve eşrafi nûri cemî'il-enbiyâi ve'l-mürselfîn" ibâresi terennüm edilir ve bunu müezzinlerin "Ve'l-hamdü lillâhi rabbi'l-'âlemîn" demesi takip ederdi.

2. Cenâze Salâsı

Cenaze Salâsı iki çeşittir. Biri ölüm haberinin duyurulması maksadıyla minarelerden okunan salâtü selâmdir. Diğeri ise cenaze kabre götürülürken tertip edilen cenaze alayında ve definden sonra okunan salâdır. Cenaze olduğunu bildirmek için minarelerden okunan salâ, Cuma salâsı ile aynı metne dayanır. Cenaze salâsının sonuna ölüm hakkındaki bazı âyetlerin eklendiği ve Cuma salâsından bu şekilde ayırt edildiği de bilinmektedir. Bazı kayıtlar, minarelerde salâ vermenin, belli bir vakti olmayan cenaze namazının kılınacağı zamanı haber vermek için okuduğunu, bu geleneğin ilk olarak Mısır'da Fâtımîler zamanında başladığını ifade etmektedir. Hüseyinî makamındaki bu eser, kaynaklara göre Hatip Zâkirî Hasan Efendi veya İtrî'ye aittir.

Cenaze namazından sonra teşkîl edilen cenaze alayı sırasında okunan salâ ise bir nevi zikir şeklinde ve cemaatin de katılımıyla icra edilir. Altı bölümden oluşur: "Lâ ilâhe illallah; Vahdehü lâ şerîke lehü velâ nazîra leh; Muhammedün eminüllahi hakkân ve sîdkân; Allâhümme salli alâ seyyidinâ Muhammedin ve 'alâ âli Muhammed; Ve salli ve sellim alâ es'adi ve eşrafi nûri cemi'il enbiyâi ve'l-mürselîn; Ve'l-hamdü lillâhi rabbi'l-'alemîn."

Bu salâ, mevtâ musallâdan alındıktan sonra kabre götürülene kadar yolda cemaatin önünde yürüyen güzel sesli bir okuyucu tarafından yüksek sesle okunur. Kabristanda mevtâ kabre defnedilinceye kadar, yine okuyucu tarafından önderlik edilmek suretiyle cemaatin de iştirakiyle okunmaya devam eder. Mevtâ

kabre konduktan sonra Kur'ân-ı Kerîm tilâveti, dua ve onu takiben telkin (talkîn) verildikten sonra, tekrar okuyucu ve cemaatin iştirakiyle bu salâ okunarak mezarlık terk edilir.

3. Salât-ı Ümmiye

Bazılarının İtrî'ye bazılarının ise Hatip Zâkirî Hasan Efendi'ye atfettikleri bu eserin, İtrî tarafından bestelendiği yaygın görüş olarak kabul edilmiştir. Makamı hakkında da Irak veya Segâh şeklinde ihtilaflar bulunsa da toplumda yaygınlaşmış şekli Segâh makamındaki şeklidir. Bu salât Suphi Ezgi'nin *Nazarî* ve *Amelî Türk Mûsikisi* adlı eserinin üçüncü cildinde semâî usûlü ile yazılmış şekilde yer almaktadır. Halil Can ise bu eseri 43 zamanlı Darbeyn usulüyle ölçmüştür.

Tekbîr

Bayram günleri ve namazlarında, mevlid ve kurban kesimi esnasında, cenaze merasimi veya toplu dînî törenlerin heyecanı içerisinde topluca ve besteli şekliyle okunan eserdir. Arapça kelimelerden oluşan tekbîrde Cenâb-ı Allah'ın azameti ve ululuğu ifade edilmektedir. Bestesi Buhûrî-zâde Mustafa İtrî Efendi'ye ait olan tekbîr, sahanın pek çok uzmanı tarafından Türk Mûsikîsi'nin en büyük eseri (şâheser) olarak telâkki edilmektedir. Günümüzde asker uğurlama, doğum, düğün, sünnet merasimi vb. her türlü sosyal olayda topluca okunan tekbîrin cemaat üzerinde bıraktığı tesir yadsınamaz bir gerçektir.

Mahfel Sürmesi

Günümüzde unutulmuş uygulamalardan biri olan mahfel sürmesi, cumhur müezzini uygulaması içerisinde yer almaktadır. Namaz sonrası tesbîhâtından önce okunan âyete'l-kürsînin kısmen tek, kısmen topluca okunması, sübhânallah'ın bir kişi tarafından sekiz defa, diğerlerinin on defa tekrarı, "elâ inne evliyâallah"ı bir kişi, "lâ havfün ve lâ hümm yahzenûn" kısmının ise topluca okunmasından ibarettir.

Tardıyye

Tardıyye, yalnız Cuma ve bayram hutbelerinde cihâr-ı Güzin hazretinin ism-i şerifleri yâd edilirken mahfilde bir müezzinin "radıyallâhü anh" diye seslenmesidir. Maalesef bugün tardiye geleneği devam etmemektedir.

Terâvih Tertibi

Ramazan ayına mahsus bir namaz olan teravih namazının her dört rekâtında makam değiştirerek kılınmasına Terâvih tertibi denir. Genel kabule göre Buhârî-zâde Mustafa İtrî efendinin ihdas ettiği ve düzene koyduğu terâvih tertibi, daha sonraları üst düzey bir saray mektebi olan Enderun'da inkişaf etmiştir. Bundan dolayı aynı zamanda "Enderun Usûlü Terâvih" olarak da bilinmektedir. İmam efendinin veya müezzinlerin aktif olduğu uygulamalar vardır.

Enderun usulü teravih uygulamasının sebebi, farklı makamlar kullanarak ibâdeti daha rûhânî bir neşe içerisinde tamamlayarak monotonluğu önlemek, uzunca bir namaz olan teravih namazı esna-

sında cemaati dinlendirmek ve teşvik etmektir. Diğer yandan insan ruhu üzerinde bıraktığı derin tesirler de dikkate alınarak bilhassa insan bedeni ve ruhunu güçlendiren makamlar tercih edilmiştir.

Makamlar bazı uygulamalara göre farklılık arz etmekle birlikte mesela müezzinlerin aktif olduğu icra şu şekilde uygulanmaktadır:

"Ezan ve Yatsı namazının farzı aynı makamdadır (genelde rast makamı tercih edilir). Son sünnetten sonra müezzinler, "sübhânallâhi ve'l-hamdülillâhi" ifâdelerini ısfahan makamından okuyup ısfahan salâvâtle, cemaati ilk dört rekâta kaldırırlar. İmam onların verdiği sesle, ilk tervîhayı ısfahan makamından kaldırarak ısfahan selam verir. Müezzinler ısfahan ilâhi okurlar ve sabâ salavâtle, sesi sabâ makamına çekerler. İmam, sabâ makamından namazı kaldırıp selam verince, müezzinler sabâ makamından bir Ramazan ilâhisi okuyup bu defa hüseyî salâvâtle cemaati üçüncü dört rekâta kaldırırlar. İmam, hüseyî makamını namaz boyunca sürdürüp selamı yine hüseyîden verir. Müezzinler, hüseyî Ramazan ilâhîsi, ardından da eviç salavâtle sesi eviç makamına çeker. İmam, bu dört rekâti de eviç makamından kaldırıp selam verir. Müezzinler bu defa eviç ilâhî ve acemaşîrân salavât getirirler. İmam, son dört rekâti acemaşîran kaldırıp yine acemaşîran selam verir. Müezzinler, acemaşîran ilâhî okuduktan sonra bir müezzin Ramazanla ilgili ya da dua içerikli bir âyetle (Â-i İmran suresi 53. âyetini okumak yaygındır) makamı segâh veya hüzzama taşır. Burada amaç teravihin başından sonuna kadar zindeliği muhafaza etmektir." İlahiler ya da salavât bittikten sonra

duasını bir müezzin okuyup sonunu hüzzam makamında bağlar.”

Bundan başka makam tertipleri de uygulanmıştır ve şu şekildedir: Rast, sûzinak, eviç, acemaşîrân. Sabâ, hüseynî, nevâ, eviç, acemaşîrân. Uşşâk, bayâtî, hüseynî, eviç, acemaşîrân. Segâh, hüzzam, müstear, eviç, acemaşîrân.

Temcîd

Temcîd, kelime anlamı olarak Cenâb-ı Allah'ı ta'zîm etme, yüceltme, övme anlamlarına gelmektedir. Dînî mûsikî formu olarak, sabah ezanlarından sonra minarelerden Allah'ı ta'zîm eden dua okumalarına temcîd denilmektedir. Pazartesi ve Cuma günleri, üç aylar ve özellikle Ramazan okunması geleneği vardır. Ramazan aylarında her gece teravih namazından sonra ve sahur vakti minareden, tüm müezzinlerin katılımıyla okunmakta ve sonunda Allah'a yalvarış (münâcaat) kıtaları bulunmaktadır. Halil Can temcîd icrasını şu şekilde anlatmaktadır: “Bâkî ve ente'r-Rahîm” nidası bir kişi tarafından okunur. Müteakiben tüm müezzinler “Yâ Rahmân” derler. Tekrar bir müezzin “İlâhün vâhidün” okur, akabinde tüm müezzinler “Yâ Mennân” derler. Sonra topluca “Yâ Sübhân, Yâ Deyyân, Yâ Rıdvân” kırâat edilir.” Genellikle temcîd olarak Hatip Zâkiri Hasan Efendi'nin bestesi olan Irak makamındaki “Yâ Hazreti Mevlâ Mevlâ'l-mevâî” güftesiyle başlayan eser okunmaktadır. Bununla birlikte XVII. yüzyıldan itibaren temcîd ve tesbih bestelerine rastlanmaktadır. Bu eserlerden ayrı olarak yöresel temcîd örnekleri de mevcuttur.

Tesbîh

Allah Teâla'ya şükretmek, O'nun yüceliğini zikretmek ve O'nu övmek amacıyla yazılmış eserlere tesbîh denilmektedir. Ramazan ayında ve mübarek gecelerde sabaha doğru müezzinler tarafından minarelerde okunan temcîd ve münâcaat esnasında yapılmaktadır. Diğer tesbîhât ise, namazı müteâkip “sübhânallah, elhamdülillah, Allâhü ekber” dualarının topluca yapılmasıdır. Bilhassa XVIII. yüzyıla ait içinde “sıyâm” (oruç) kelimesi geçen pek çok tesbîh-ilâhi bestesi tespit edilmiştir.

Münâcaat

Münâcaat, af ve mağfiret niyaz eden şiirlere denmekle birlikte, cami mûsikisinde temcîdler içerisinde yer alan, Allah'tan af ve bağışlanma niyazı olan söz ve dualardır. Ramazan aylarında bilhassa temcîdlerin peşinden okunma geleneği vardır.

Mi'râciye

XVIII. yüzyıla kadar mîrâc gecelerinde Yazıcı Mehmed'in Muhammediyye'si gibi içerisinde mi'rac bahsi geçen manzum eserler okunurdu. Bu asırdan itibaren Kutbünnâyî Osman Dede'nin hem güftesi hem bestesi kendisine ait olan Mi'râciye'si okunmaya başlamıştır.

Mehmed Nasûhî Efendi'nin de hazırda bulunduğu bir cemiyette kendisinden mirac geceleri okunmak üzere bir Miraciye yazması rica edilen Osman Dede, Mesnevi tarzında yazdığı Mi'râciye'sini altı bahir ve bir münacata ayırmış ve “hane” adını ver-

diği bu bahirleri ayrı makamlardan bestelemiştir: 1. Hâne “segâh”, 2. Hâne “müsteâr”, 3. Hâne “dügâh”, 4. Hâne “nevâ”, 5. Hâne “sabâ”, 6. Hâne “hüseynî”, Münâcaat hânesi “nişâbur” şeklindedir. 4. Hâne olan neva bahri XIX. yüzyılın sonlarına doğru unutulmuştur. Hâneler arasında okunan beş tevşihin Arapça olan dört tanesinin güftesi Mehmet Nasûhî Efendi'ye âittir. Sözleri Hz. Mevlânâ'ya âit olan Farsça tek tevşih ise hüseyinî hânesinden önce okunmaktadır. Müsteâr ve nişâbur hânelerinden önce tevşih okunmaz.

Mirac geceleri okunmak üzere Üsküdar Doğancılar'da bulunan Mehmet Nasûhî Cami, Üsküdar'daki Aziz Mahmud Hüdâyî Camii, Kocamustafapaşa'daki Sünbül Efendi Camii ve Bursa Mahkeme Camiinde vakfiyeler düzenlenmiştir. Günümüzde, Ahmet Hatiboğlu'nun yönetiminde TRT sanatçıları tarafından Mi'râciye icrâ edilmiş olup kaset-CD olarak neşredilmiştir.

Miraciye okuma geleneğinde; âşir-han, mîrac-han ve tevşih-hanlar olmak üzere icrâyı gerçekleştiren üç grup vardır. Haneler, kürsüden çoğunlukla iki kişi tarafından nöbetleşe ve karşılıklı okunur. Kürsünün altındaki tevşihhanlar da hâneler arasındaki tevşihleri okurlar ve aynı zamanda “sallû aleyh”, “minnâ salâ” veya “ıkbel yâ mucîb” şeklinde hâne aralarında bazı mukabelelerde bulunurlar. Hz. Peygamber (s.a.s)'in mirac gecesi süt tercihindendir. Mi'râciye esnasında süt ikram etme geleneği mevcuttur.

Muhammediyye

Yazıcıoğlu Mehmed (Muhammed) Arapça kaleme aldığı *Megâribü'z-zamân li-gurûbi'l-eşyâ' fi'l-'ayn ve'l-'ıyân* adlı eserinin Hz. Peygamber ve ashabıyla ilgili kısımlarını Türkçe olarak yeniden yazmış ve eserine *Kitâbü Muhammediyye fi na'ti seyyidi'l-âlemîn habîbillâhi'l-a'zam Ebi'l-Kâsım Muhammedeni'l-Mustafâ* adını vermiştir. Müellif Resûl-i Ekrem'in diliyle aktardığı, “yenile mevlidim çıkısın cihâna/ Eğerci söylenir dehren-fe-dehrâ” beytiyle, na't diye nitelendirildiği eserinin aynı zamanda mevlid özelliği taşıdığına işaret etmektedir.

Tamamen Resûlullâh'ın verdiği ilham ve âdetâ tedris ile yazılmış olan eserin XV. yüzyılda bestelenmiş olması muhtemeldir. XVII. yüzyıldan itibaren bazı sanatkarların “muhammediyyehan” diye isimlendirilmeleri eserin mevlid gibi irticâlen ve beste ile okunduğunu göstermektedir. Tamamıyla şer'î bir mahiyet arz eden bu eser halk arasında da aydın zümre arasında da büyük bir takdirle karşılanmıştır. *Muhammediyye*'nin halk üzerinde en etkili kısmı “Vefât-ı Muhammed” bahsidir. Muhammediyyehan olarak şöhret bulan isimlerin başında XVII. yüzyılda yaşayan Akbaba imamı Mehmed Zaîfî ve İstanbul Hâfiz Şuhûdî Mehmet Efendi gelir.

Naat

“Naat”, kelime anlamıyla bir kişiyi övmek, med-hetmek anlamına gelmekle beraber Din Mûsikisinde Hz. Peygamber'i övmek, ondan şefaathetmek ve onun her halükarda güzel olan vasıflarını ifade etmek

amacıyla yazılmış manzum eserlerin bestelendiği mûsikî formuna isim olmuştur. Naatlar Türkçe başta olmak üzere Arapça ve Farsça olarak Hz. Peygamberle ilgili şiirlerin çeşitli makamlardan bestelenmiş hâlleridir. Naatlar, herhangi bir usulle ölçülme serbest ve genellikle irticâfî bir şekilde okunmaktadır.

Naatların camilerde Cuma ve bayram namazlarından önce okunan Kur'ân-ı Kerîm'in ardından, tekelerde ise Kelime-i Tevhîd ile İsm-i Celâl arasında okunma âdeti vardı. Herhangi bir ritim ölçüğüne tabi olmayan naatlar, serbest bir şekilde, ağırbaşlı ve sanatlı bir üslup içerisinde icra edilirler. Naat okuyan kişiye "naathan" denilir. En meşhur naat bestelerinden birisi, edebiyatımızda en çok naat yazan şair Nazîm'in "âftâb-ı subh-i mâ evhâ Habîb-i Kibriyâ/ mâhtâb-ı şâm-ı ev ednâ Habîb-i Kibriyâ" beytiyle başlayan güfteye Niznâm Yusuf Çelebi'nin yapmış olduğu bestedir. Bu güfte de Yusuf Çelebi'den başka birçok bestekâr tarafından bestelenmiştir.

Din Mûsikîsinde Hz. Peygamber'den başka din büyükleri adına bestelenen na'atlar da vardır. Bunların en meşhuru ise Hz. Mevlana için yazılan ve Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi tarafından bestelenen "Na't-ı Mevlâna"dır.

Kasîde

Kasîdeler, genellikle birini övmek ve yermek amacıyla yazılan divan edebiyatı şiiridir. Daha çok din ve devlet büyüklerini övmek amacıyla yazılırlar. Allah'ın varlığını ve birliğini anlatan kasîdelere "Tevhid", Allah'a yalvarmak için yazılan kasîdelere "Mü-

'nacaat", Hz. Muhammed (s.a.s)'i ve din büyüklerini anlatmak için yazılan kasîdelere ise "Na't" adı verilmektedir. Aruz vezniyle ölçülen kasîde formunda en meşhur şair Nef'i'dir.

Din Mûsikîsinde ise Cenâb-ı Allah'a, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ve din büyüklerine yapılan medhiyeler, onlara gösterilmesi gereken saygıdan ve tasavvufî konulardan bahseden şiirlerin bir kişi tarafından bir makam veya makamlar çerçevesinde serbest bir şekilde irticâlen okunan şeklidir. Gerek cami gerekse tekkelerde en çok tercih edilen kasideler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i konu alan kasidelerdir.

Mevlid

Sözlükte "doğum yeri ve zamanı" anlamına gelen "mevlid", İslam dünyasında Hz. Peygamber (s.a.s)'in dünyayı teşriflerini ifade etmek için kullanılmaktadır.

Kaynaklar ilk mevlid manzûmesi Endülüslü muhaddis ve tarihçi İbn Dihye el-Kelbî'nin yazdığını bildirmektedir. İbn Dihye, yazdığı *et-Tenvîr fî mevlîdi's-sirâci'l-münîr* adlı eserini "Muazzam" lakabıyla bilinen Elbir emiri Muzafferüddin Gökböri'ye takdim etmiştir. Emir de tarihte ilk defa mevlid okutturan Müslüman olarak kayıtlara geçmiştir.

Edebiyatımızda ise Türkçe yazılan pek çok mevlid arasında şüphesiz en çok kabul gören ve günümüzde de okunmaya devam eden mevlid, Süleyman Çelebi'ye ait olan ve *Vesîletü'n-necât* (kurtuluş yolu) isimli manzum eserdir. Süleyman Çelebi hazretleri, bu mevlidi 1409 senesinde yazmıştır.

Mevcut bilgiler çerçevesinde mevlidin ilk defa bizzat Süleyman Çelebi ve Sinâneddin Yusuf tarafından bestelenmiş olabileceği söylenmekle birlikte, bir diğer bilgiye göre XVII. yüzyıl bestekârlarından Bursalı Sekban tarafından bestelendiği de ifade edilmektedir. Bilhassa Osmanlı Dönemi'nde Müslümanların yoğun bir şekilde rağbet ettikleri mevlid, başta Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğum gününde, mübarek gün ve gecelerde, düğün, sünnet merasimleri olmak üzere din büyüklerini anma, ölüm, doğum, hac veya asker uğurlaması vb toplumsal olaylarda okunmuştur. Günümüzde her ne kadar okuyucuların mûsikî bilgisine, hocalarından öğrendikleri veya üstatlardan işittikleri şekle dayanan mevlidi, aslında asırlar önce bestelendiği şekilde okumak gerekir. Osmanlı'nın son dönemlerinde unutulmaya yüz tutan bu geleneksel şekil, Mutafzâde Ahmed Efendi gibi zevatın bu eski besteyi öğretme gayretlerine rağmen maalesef unutulmuştur. Bununla birlikte el yazması bazı mevlid nüshalarının kenar notlarında beyit ve mısraların hangi makam seyrine göre okunacağını gösteren bilgiler bizlere ulaşmıştır:

Bir mevlid merasiminde şu 4 grup yer almaktadır: "Âşirhanlar: Kur'ân okuyanlar; Tevşihhanlar: Tevşih ve ilâhî okuyanlar; Mevlidhanlar: Mevlid bahirlerini okuyanlar; Duâhanlar: Dua edenler."

Mevlid merasimi, âşirhanın Kur'ân tilavetiyle başlar ve makam olarak okuyuşunu saba ailesinden bir makamla bitirir. Tevşih grubu da saba, çargah, düğah veya şevkutarab makamından bir tevşih okurlar. Bilhassa tevşih okunması tavsiye edilir. Zira tevşih,

bir Türk Din Müsikî formu olarak "Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğumuna dair medhiyeleri terennüm eden, bilhassa mevlid ve miraciye bahirleri arasında okunmak üzere bestelenen eserlerdir". Günümüzde icra edilen ve hoş olmayan örneklerde tevşih ve ilâhî grubunun maalesef akıllarına gelen her eseri okudukları gözlenmektedir. Tevşih veya ilâhî grubunun bahirler arasında okuyacakları tevşih ve ilâhîlerde, bilhassa akabinde okunacak bahirlerin mevzuu ile alakalı eserleri tercih etmeleri gerekmektedir. Bu anlamda bilhassa geleneksel olarak zaten bu amaca matuf olarak bestelenen tevşihlerin icra edilmesi tavsiye edilmektedir. İlk bahir olan Münâcaat veya Tevhid bahrine özellikle Aziz Mahmud Hüdâyî hazretlerine ait ve çargah makamında olan "Kudûmün rahmeti zevk u safâdır Yâ Rasûlallah" isimli tevşihin okunduğu bildirilmektedir. Okunan tevşihin akabinde "Allah adın zikredelim evvela" şeklinde başlayan tevhid bahrine aynı makamla girilir; saba ailesinden makamlar (saba, saba zemzeme, düğah, çargah, şevkutarab vb.) arasında gezindikten sonra bilhassa "Her ki diller bu duada buluna, fatiha ihsan ede ben kuluna" beytinde hüseyinî makamında karar verilir. Burada duahan mevlidin mevlidin müellifine dua eder ve fatiha çeker.

Akabinde âşirhan Kur'ân-ı Kerim tilavetine başlar ve hicaz makamıyla karar verir. Tevşih grubunun hicaz makamında okuduğu tevşih veya ilâhîden sonra mevlithan "Hak Teâlâ çün yarattı Âdem'i" mısrasıyla başlayan Nur bahrine girer. Bu bahirden önce genellikle hicaz makamından "Çün doğup tuttu cihânı", "Yâ rab garib bîkesem" veya "Tende cânım" tevşihle-

rini okumak âdet olmuştur. Bu bahir içerisinde segah, hüzzam, müstear, eviç, ferahnak, karcıgar, tahir-bu-selik vb. makam geçkilerinden sonra rast makamıyla karar verilir.

Bu bahrin bitiminde topluca salavât getirilir ve âşirhan rast makamında Kur'ân okumaya başlar. Kur'ân tilavetini müteakip tevşih grubu yine rast makamından bir tevşih okur. Bu babdan olmak üzere rast makamından "Yâ Rasûlallah şefaât eyle Allah aşkına" veya "Doğmazdı kalbe iman" isimli eserler okunur. Mevlithan "Âmine Hâtun Muhammed ânesi" beytiyle başlayan Velâdet bahrini okumaya başlar. Bu bahirde saba, uşşak, hicaz, isfahan, suzinak, mahur, nişaburek, segâh, nihavent makam geçkileri yapılabilir. "İçtim âni oldu cismim nûra gark" beytini gerdâniye perdesinde mahur makamıyla başlar ve hüseynî perdesinde nişaburlu kalış gösterir. Müteakip beyitler arasında mevlithan nişaburlu kalışlar yaptıkça tevşih grubu salât ü selâm okur; daha sonra segah makamıyla karar verilir. Bunun nedeni, segah makamında salât ü selâma zemin hazırlamaktır. Duâhan ayakta kısa bir dua yapar.

Âşirhan, segah makamında başladığı Kur'ân tilavetini hüseynî veya uşşak makamıyla bitirir ve tevşih grubu aynı makamda bir tevşih veya ilâhî icra eder. Bu bölümde uşşak makamından "Ey Hüdâ'dan lutf u ihsan isteyen" veya "Sivâdan kalbini pâk et" tevşihleri okunur. Mevlithan da yine hüseynî veya uşşak makamıyla "Yaradılmış cümle oldu şâdümân" beytiyle başlayan Merhaba bahrine girer. Bu bahir içerisinde

uşşak, pençgah makamları gösterilir ve segahla karar verilir.

Âşirhan da segah makamıyla başladığı Kur'ân tilavetini hüzzam makamıyla sona erdirir. Tevşih grubunun hüzzam makamında okuduğu "Yâ sâhibe'l-çemâl ve yâ sâhibe'l-beşer" veya "Merhaba ey fahr-i âlem merhaba" vb tevşihlerin akabinde mevlithan aynı makamlarla "Söyleşürken Cebrail ile kelam" beytiyle başlayan Mîrâc bahrine başlar. Suzidil, kürdîlihiczakâr, eviç, saba, segah, hicaz vb makam geçkileriyle süslenen bahir uşşak makamıyla sona erer.

Aynı makamlarla okunan Kur'ân tilavetini yine uşşak bir tevşih veya ilâhî izler. Bir başka mevlithan da bu makamlarla "Yâ ilâhî ol Muhammed hakkıçün" beytiyle başlayan Münâcaat bahrine girer. Bu bahrin sonunda "Ümmetimden razı olsun ol Muîn" cümlesinin akabinde bütün topluluk "Rahmetullâhi aleyhim ecmaîn" dua cümlesiyle bitirirler. Âşirhanın okuduğu son Kur'ân tilavetinin ardından duâhanın yaptığı uzunca bir duayla mevlid merasimi sona erer.

Geleneksel mevlid merasimlerinde kasidehanların bahirler arasında kaside okuduğu bilinmekle birlikte, son zamanlarda bahirlerin ortasında da kaside okunmuştur. Bu anlamda dikkat edilmesi gereken husus; kasidelerin güftelerinin, içinde okunduğu bahir konusuyla alakalı olması gerektiğidir.

Tevşih

Tevşih, bir Dini Mûsikî formu olarak "Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğumuna dair medhiyeleri te-

rennüm eden, bilhassa mevlid ve mirâciye bahirleri arasında okunmak üzere bestelenen eserlerdir". Sözlükte "süslemek" anlamına gelen tevşih kelimesi, dînî mûsikîmizin en sanatlı formlarından birisi olmuştur. Çoğunlukla devr-i kebir, çenber, zincir gibi büyük usûllerle ölçülmekle beraber sofyân, düyek vb. usûllerle ölçülen tevşihler de bestelenmiştir. Tevşih güfteleri genellikle divân sahibi mutasavvif şairlerin manzum eserlerinden seçilir. Bilhassa Türkçe olanlar tercih edilmekle beraber Arapça ve Farsça kaleme alınan şiirlerden de bestelenmiş Tevşihler bulunmaktadır. Miraciye ve Mevlid bahirleri arasında okunmak üzere bestelenen Tevşihlerde, okunan bahirle Tevşih'in konu ve makam itibarıyla da uyum göstermesi gerekmektedir.

Peygamber Efendimizi medhetmek için veya miracını anlatmak için yazılan güfteleri, bestekârlar âdetâ yarışircasına bestelemişlerdir. Bu sebeple Tevşihler, dînî mûsikî repertuarımızda büyük bir yekûn tutarlar. Ayrıca bundan dolayı ilâhîlerden daha sanatlı eserlerdir. Meselâ güftesi Ömer Rûşenîye ait olan "çün doğup tuttu cihan yüzünü hüsnün güneşi" misrai ile başlayan naat otuza yakın bestekâr tarafından bestelenmiştir.

İlâhi

Sözlükte "Allah'a ait" anlamına gelen ilâhî, edebiyatımızda ise Allah ve Peygamber sevgisi başta olma üzere dînî ve tasavvufî konuları işleyen manzum örneklerine verilen isimdir. Türk edebiyatında nazım türleri belirginleşmeden önce dînî muhteva taşıyan

her türlü şiire ilâhî denilirken daha sonra tasavvufî temaları işleyen ve Din mûsikîsinin makam ve usulleri ile bestelenerek dînî toplantılarda okunan şiirlere ilâhî adı verilmiştir. Bu manzum eserlerin Din Mûsikîsi çerçevesinde besteli hâllerine de "ilâhî" adı verilmektedir. Bu anlamda ilâhî kelimesi, "bestelenmiş dînî tasavvufî şiir" anlamıyla ilk Evliya Çelebi'nin eserinde geçmektedir. İlahiler din dışı Türk mûsikîsindeki şarkı formuna çok benzerler. İlahileri şarkılardan ayıran en önemli farklar, sözleri, melodik ve usûl (ritm) yapılarıdır.

İlahiler, camii ve tekke ilâhîleri olarak ikiye ayrılırlar. Camii ilâhîleri, camilerde yapılan ibadetler arasında veya dînî cemiyetlerde okunan eserlerdir ve daha ağır icra edilirler. Tekke ilâhîleri ise genelde daha canlı ve hareketli eserlerdir. İlahiler aynı zamanda tarikatlara göre de farklılık gösterirler. Tarikatların kendi büyüklerini öven ve bu tarikata mahsus ilâhileri vardır.

Din Mûsikîsini ve formlarını belirleyen ana unsur hicri takvim, dolayısıyla hicri aylardır. Bilhassa bu aylar içerisinde vuku bulan dînî olaylar, önemli tarihler, bayramlar ve mübarek geceler dînî mûsikîmizi şekillendirmiştir. Aynı şekilde ilâhîler de konusu itibarıyla herhangi bir hicri aya nispet edilmiştir.

Bununla birlikte ilâhîler bir Müslüman'ın doğumundan ölümüne kadar yaşadığı her türlü olay ve ortamda kendine yer bulmuştur. Doğum, ölüm, sünnet, düğün, asker uğurlama, anma vb cemiyetlerde ilâhîler icra edilmektedir.